

УДК [398.2:355.4(470+571:477):303.6-057.36]:
930.2"191/201"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.04.840>

ГОЛОВНІ СЮЖЕТИ В ОПОВІДЯХ ПРО ВІЙНУ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕРВ'Ю ІЗ УЧАСНИКАМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

Анастасія КІЛАР
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
аспірантка, Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

Anastasia KILAR
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
Postgraduate student of the Department
of historical ethnology,
Ethnology Institute of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
15 Svobody ave., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

THE MAIN PLOTS IN STORIES ABOUT THE WAR (ON THE EXAMPLE OF INTERVIEWS WITH PARTICIPANTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR)

Розповіді респондентів про російсько-українську війну багаті на велику кількість сюжетів, образів, нового військового фольклору тощо. У статті розглянуто декілька сюжетів: уявлення вояків про смерть, страх, побратимство. Тема статті є актуальною з огляду на те, що записування інтерв'ю проходять по «гарячих слідах», адже війна і досі триває. Ці спогади дають унікальну можливість висвітлити ті теми, про які не пишуть в підручниках та академічній літературі.

Мета статті — проаналізувати унікальність сучасних свідчень про війну, порівняти із попередніми періодами історії — від 1914 року. *Об'єкт* — спогади очевидців російсько-української війни.

Для аналізу зазначеної проблематики використано *джерельну базу*, в основі якої — інтерв'ю з очевидцями російсько-української війни, література про Першу та Другу світові війни.

Для написання статті було використано *методи усної історії*, що допомагає відтворити інформацію про війну з перших вуст, а також порівняльно-історичний *метод*.

Перспектива: запропонована тема є недостатньо вивченою, її розкриття стане для багатьох науковців підґрунтям для дослідження.

Ключові слова: російсько-українська війна, бойове побратимство, перший бій, ЗСУ, апотропеї.

Respondents' stories about the Russian-Ukrainian war are rich in a large number of stories, images, new military folklore, and traditions. A large number of plots are considered: the soldiers' ideas about death, fear, brotherhood. These ideas distinguish a person from others. The topic of the article is relevant given that the recording of interviews is on the «hot trail», because the war is still going on. These memories provide a unique opportunity to highlight topics that are not written about in textbooks and academic literature. The proposed topic is poorly researched, its disclosure will be the basis for the study of many scientists. The aim of the article is to analyze the uniqueness of modern evidence of the war, to compare with previous periods from 1914. The object of the study is the memories of eyewitnesses of the Russian-Ukrainian war. To analyze this issue, we used the source base, which is based on interviews with eyewitnesses of the Russian-Ukrainian war, literature on the First and Second World Wars. Oral history methods were used to write the work, which helps to reproduce information about the war first hand, as well as a comparative-historical method. It is extremely important for us, as historians, to have time to record the experience of fighters, because while the memories are fresh, the respondent has some thoughts, experiences, emotions, over time and attitude to events changes, calmer begin to respond to certain things, and the memories themselves can forget, especially about critical, painful moments at the front (and this is a perfectly normal reaction of the human body to the experience).

Keywords: Russian-Ukrainian war, combat brotherhood, first battle, Armed Forces of Ukraine, apotropaics.

Вступ. Тема російсько-української війни без перебільшення є актуальною в першу чергу тому, що вона досі триває. Для науковців цей період є тим більше не вивченим, адже ми не знаємо, коли війна закінчиться, тим більше, має пройти чимало часу для повного аналізу подій на Сході України. Проте вже сьогодні ми маємо можливість записувати історії очевидців з перших уст, йти по гарячих слідах. Моєю задачею як етнолога є не лише записати про події війни, її хронологію, — в першу чергу я записую історії людей, учасників війни, як вони стали на шлях воїна, які вони мали емоції, переживання, як змінювався їхній світогляд протягом цього періоду, а також фіксую розповіді про військовий побут та традиції на фронті. У своїй роботі я спробую проаналізувати на прикладі власних інтерв'ю основні сюжети, мотиви та образи на війні, виділити генеральні теми, описати мовлення респондентів, прояви їх творчості тощо.

Отож для написання статті я використовую методи усної історії, що допомагає відтворити інформацію про війну з перших вуст, а також порівняльно-історичний метод.

Основна частина. Ставлячи запитання респондентам, я підсвідомо ділю розмову на три великих блоки, дуже простих, в хронологічному порядку: життя до війни, власне війна, повернення з фронту.

В першому блоці я здебільшого запитую, де працювала людина, вчилася, тобто все, що стосується біографії, далі вже запитую про події, наближені до війни, а саме про Євромайдан — брали/не брали участь, чому і т. д.

Цікавим є те, що не у всіх є однакове ставлення до Майдану. Та для більшості респондентів участь в Революції гідності стала важливим етапом, підготовкою власне до війни.

Для **Богдана Гнатківського** війна була логічним продовженням подій Майдану, хоча сам респондент і не очікував такого розвитку подій: «Ні. Те, що це стане війною, і те, що будуть розстріли, я собі уявити не міг. Але, з іншого боку, це було передбачено, бо така річ, як війна, не є чимось особливим» [1, арк. 4]. Сам Богдан брав участь у подіях Майдану, і вже весною 2015 року після отримання повістки пішов служити до ЗСУ у складі 27-ї окремої реактивної артилерійської Сумської бригади як заступник командира роти з виховної роботи.

Цікавою є думка **Георгія Татарікова**, який брав участь у російсько-українській війні в складі 24-ї ОМБр на посаді начальника розвідки зі званням капітана. Події Майдану говорить мало, адже як військовий не міг брати в ньому участі, проте про самі події має таку думку (подаю цитату мовою респондента): «Положительно то, что люди социализировались, это сплотило всех. То есть, как бы надуманные проблемы, какие у нас всегда есть, такие или иные, может языковые проблемы, ещё какие-то, кто на Востоке, кто на Западе, то, в принципе, всё ушло на задний план. Народ сплотился. Этого было не избежать, это должно было случиться. В принципе, так и думали, что нам [військовим. — А.К.] всё это разгрести» [1, арк. 217].

В другому блоці я ставлю запитання власне про підготовку до війни, чи мали солдати спорядження в необхідній кількості, якщо ні, то як з цим справлялись. Далі вже йдуть питання про професійну підготовку як військових, як проводжали рідні на війну, емоційні переживання, про перший бій, побратимство і страх на війні.

Говорячи про перший бій, слід зауважити, що ця тема безпосередньо пов'язана і зі страхом. Респонденти по-різному оцінюють свій перший бій, та переважна більшість не виключає присутності страху під час нього. Перший бій у респондентів пов'язаний із першим обстрілом.

До прикладу, **Ярослав Стасів**, який пішов добровольцем на війну в складі 25-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь» у травні 2015 р., описує свій перший бій так: «Перший такий обстріл був 28 червня [2015 р.], це була артилерія, важка артилерія, то дійсно були такі переживання, що може й до нас долетіти» [1, арк. 70]. Під час цього обстрілу респондент відчув страх на фронті: «Був страх, був сильний страх. Відчувалася тривога. Важко сказати, чи про щось думав тоді. То був такий момент просто бездумства, була повна мобілізація всіх сил, щоб щось робити. І тоді вже не було просто ніч» [1, арк. 70].

Проте не всі військові відчували страх під час бою. Так, наприклад, про це говорить **Володимир Лазор**, який у 2014—2017 рр. захищав Україну у складі розвідувальної роти 24-ї окремої механізова-

ної бригади: «*Ні, не страшно, скоріше смішно. Ми не зрозуміли, що відбувається. Уже потім [думалось, що] і міна могла прилетіти на голову. Але, слава Богу, все»* [1, арк. 117]. **Володимир Коваль**, який захищав нашу державу у складі розвідувальної роти 24-ї окремої механізованої бригади, про страх під час першого бою каже: «*Це був мій перший тиждень на війні, дуже було тяжко налаштувати себе на то все, але страх своє робить. Коли ти їдеш і знаєш, що все може бути, то починаєш дуже скоро думати і приймати рішення, тому що часу там нема»* [1, арк. 159].

Таким чином, перший бій був своєрідною посвятою у війни, адже в такі критичні моменти солдати проявляли згуртованість та мобілізували сили.

У працях про маскуліність ми можемо зустріти визначення справжнього чоловіка як такого, який не проявляє страху перед своїми побратимами. Андре Рош у своїй праці «Перша стаття» використовує «Спогади» маршала Огюста де Мармона. Завдяки цим спогадам бачимо, що молоді солдати намагалися не виявляти страху перед смертельною небезпекою біля офіцерів чи лейтенантів. Показати страх — означало показати свою слабкість [2]. На мою думку, страх — природна реакція організму на критичні, стресові моменти в житті воїнів. Переживання інших емоцій — це такий самий захисний механізм людської свідомості, як і страх. Також ми маємо розуміти, що поняття страху має багато варіацій: страх смерті (своєї або побратима), страх першого бою, страх ворога (його військової потуги), страх потрапити в полон. Саму лексему «страх» зараз тлумачать у її основному значенні як «стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного» [3, с. 479].

Окрему увагу потрібно приділити темі побратимства на війні. Бойове побратимство є надзвичайно важливим елементом під час війни. Саме консолідація, об'єднання солдатів спільною ідеєю підносить моральний дух в умовах війни. Консолідацію солдат навколо спільної ідеї можна порівняти зі створенням українського козацтва, — ще М. Максимович називав українське козацтво «однодумним громадянським суспільством» [4, с. 165]. У ті часи ідеєю, навколо якої об'єдналися козаки — була державність, загроза втрати своєї національної самобутності. Сьо-

годні ми переживаємо схожі ризики: страх втратити тільки-но відновлену незалежність, збереження своєї національної самобутності.

На війні є чіткий поділ на «свого» та «чужого». Побратим — це завжди «свій». Під час інтерв'ювання важливо записати історію бойового побратимства, адже такі стосунки між людьми у спокійному та мирному житті не існують. На війні чітко проявляються певні риси, людина показує як позитивні, так і негативні риси, тому далеко не між усіма бійцями встановлюється подібний зв'язок.

Отож на війні є чіткий поділ на «свого» і «чужого». Про цей поділ розповідають і самі респонденти, наголошуючи на тому, що «свій» — це в першу чергу побратим: «*Треба розуміти, що війна дуже чітко ділить людей на «своїх» і «не своїх». Є такі люди, яких підтримуєш за обов'язком, а є такі, що підтримуєш, бо цікаво. Просто в такі моменти чіткіше усвідомлюєш, чого ми тут і що ми маємо робити, і це допомагає людям відмовитися від своїх якихось захянок, моментів тих негативних, і допомагає змобілізуватися. Можливо, це не виглядає як страшні обговорення, телефонні дзвінки, але є середовище, з яким я спілкуюся без зайвих слів, по Facebook з кимось списуюсь без зайвих вступних слів, таких як «Привіт. Як справи?»», а зразу коротко і по суті. Також розумієш, що є якісь люди, з якими будеш спілкуватися, бо це «свої». Цей момент якось дуже проявлявся, що це «свій». Можу ще раз з інших інтерв'ю повторитися, але коли їдеш через блокпости й вітаєшся з кожним військовослужбовцем помахом руки, — то це «свій». Він у будь-якому разі на одній стороні разом із тобою, навіть коли він десь там у побуті, десь у якомусь підрозділі є якимсь не дуже героїчним». — З інтерв'ю із **Тарасом Гривулом**, який брав участь у російсько-українській війні із серпня 2014 по вересень 2015 р. в складі 24-ї ОМБр [1, арк. 50].*

Це одна цитата про важливість та навіть необхідність бойового побратимства на фронті: «*Стосовно служби, то перше, що було потрібне, це дружня обстановка, доброзичливість до побратимів. Це запорука того, що тебе завжди зрозуміють, до тебе завжди добре поставляться, у потрібний момент прикриють і допоможуть»* (**Ярослав Стасів**) [1, арк. 64].

В умовах бою побратимство ще гостріше проявляється. На бойових завданнях побратими можуть розраховувати лише один на одного: «Звичайно, що під час бою воно проявляється ще виразніше, ніж так. Людина, яка поруч з тобою, ти їй довіряєш своє життя, вона довіряє тобі своє, тому що якщо кожен буде сам за себе, то буде набагато все складніше. І багато я наводив вже таких прикладів. Один із них — серпень 2014 року, коли ми потрапили в засідку на шляху до Луганського аеропорту. Нашу колону там розбили, і з неї залишилися наш БТР один і одна командно-штабна машина, якою їхати було майже нереально. Зв'язку тоді не було. Тому, що до аеропорту нам це було кілометрів 30, а до нашої бази (ми тоді були в Новоайдарському районі) — туди 90 кілометрів. Зі зв'язком були тоді трохи проблеми, — 2014 рік, зараз уже стосовно зв'язку краще вже забезпечені, — тоді ми не могли ні з ким зв'язатися, то потрапили під обстріл і навіть ніякої допомоги не могли собі викликати. Заледве звичайним мобільним телефоном додзвонилися — і хлопці по нас приїхали (не знаючи, де ми є). Знайшли нас і допомогли виїхати. У біді ніхто нікого ніколи не залишав. І я, коли їхав на якусь там завдання, то завжди був упевнений, що ті люди, які є зі мною, вони не підведуть. Просто надіятись більше не було на кого, тому й доводилось таким чином з людьми бути настільки близьким». — З інтерв'ю із **Володимиром Ковалем** [1, арк. 157].

У роки Першої світової війни так само простежуємо уявлення про побратима як такого, який «ніколи, навіть у найважчих боях, не покидав своїх вірних» [5, с. 107].

Поряд із темою побратимства стоїть і тема смерті. Найважче на фронті — втратити свого побратима, хоронити його, сповіщати рідним про його смерть. Це великий біль для воїна, який навряд чи зрозуміє пересічна людина з мирного життя. Порівняти таку втрату можна лише із втратою рідної людини: «Смерті побратима я не бачив, але був випадок, коли двоє загинуло, а під час моєї служби четверо — в батальйоні. Люди, яких я безпосередньо знав, а з одним ми навіть служили на одній точці і наші ліжка були поряд. Це сталося 9 липня 2016 року, вчора якраз була річниця, коли він за-

гинув. Царство йому Небесне, земля пухом! Це сталося під Логвиновим, коли позицію наших військових обстріляли з-під Світлодарська, це, фактично, навіть з-під Дебальцевого, яке було зайняте російськими та сепаратистськими військами. Це була позиція, яка була простріляна і обстріляна ще з 2015 року, коли відступали наші війська з того плацдарму, то наші хлопці її зайняли, і їх обстріляли, двоє-троє людей там загинуло, на жаль. А за той період четверо загинуло: один хлопчина на розтяжці підірвався в Троїцькому, ще в районі Логвинового, в одного влучила міна 80-мм. Я не бачив, як вони загинули, тому що залишилися на тій точці, де ми були, а їх відправили туди на підкріплення, але це хлопці, яких я знав.

Хоронити побратимів дуже трагічно, це залишається, думаю, на все життя. Мені якраз так вийшло, що я 10-го [липня 2017 року] демобілізувався й одразу поїхав на похорон, то 12-го його хоронили. Це був Олександр Домашенко. То в Київській області було, місто Яготин» (**Ярослав Стасів**) [1, арк. 71].

З подіями війни змінюється і ставлення до своєї смерті. Померти за свою країну в боях для респондентів не є аж настільки страшно: «І коли перший раз уже міна пролетіла за кілька метрів від бліндажа, то був природний мандраж. Я вважаю, що на природному рівні воно так і мало би бути. Ти розумієш, що ти — піщинка в цьому великому світі. І задаєш собі запитання — чому міна прилетіла на сто метрів правіше чи лівіше від того бліндажа, у якому ти сидів, а не десь біля тебе? Оце відчуття смерті я віддав у руки свого Ангела. Для людини, у якої є стержень — з моральним і духовним розвитком — із страхом легше впоратись. Я просто бачив цей страх в очах людей, коли вони пробували втопитися в алкоголі. Видно, коли людина до того не готова». — З інтерв'ю із **Морелем**, який був мобілізований в серпні 2014 р. [1, арк. 133].

Таку оцінку смерті на війні можна порівняти із поняттям фатальної смерті, тобто такої, що є неминуною, передбаченою долею, визначеною наперед. Фатальна смерть настає тоді, коли людське життя потрапляє в тенета випадку і вищих сил Доли [3, с. 294].

Поряд і фатальною смертю виокремлюють і смерть героїчну. Поняття «герой» своєю чергою переплітається із подвигом, в основі якого смерть без страху, продиктована ідеєю вільної людини [3, с. 317]. Яскравим прикладом героїчної смерті є бій під Крутами, де молоді хлопці були буквально приречені на смерть та все одно не втрачали бойового духу. Один з учасників бою під Крутами так описав можливість померти в бою: «Подібно упасти за рідний край, за нашу замучену довгою неволею Україну, — ось чому ми взялися за мушкети і рушили в похід» [6, с. 87].

Якщо говорити про наших оповідачів, учасників російсько-української війни, то це абсолютно різні між собою люди. По-перше, за віком. Наприклад, «янгол Майдану» **Ігор Фльорко** пішов на війну 18-річним студентом, а **Ігор Ільків** — у 41 рік. По-друге, різна мотивація. Нам доводилось говорити не тільки з бійцями-добровольцями, але й з мобілізованими та кадровими військовими, відповідно їхні мотиви були різними. Здебільшого наші оповідачі свідомо пішли воювати, хоча один респондент сказав, що він був змушений піти, адже є кадровим військовим. По-третє, за національністю. Наприклад, на війну пішли **Нодар Каралашвілі**, **Фахратдін Алієв** та **В'ячеслав Ліхоткін**, які за національністю є, відповідно, грузином, азербайджанцем та росіянином. Фахратдін Алієв, який брав участь в російсько-українській війні у складі 28-ї ОМБр у 2014—2015 рр., зазначив: «А что побудило пойти служить? — Ну, когда хорошо человеку, в стране спокойно, тогда хорошо спокойно живешь, работаешь — это хорошо. А когда в стране, если я считаю, что это моя родина, и родина в беде, то это, я считаю, не по-мужски — бежать, спрятаться и не защищать. Если я посчитал своей родиной, то никому не дам тому, кто с оружием сюда пришел, здесь диктовать, как мне здесь жить. Это не по-мужски будет с моей стороны сбежать от армии, не пойти, спрятаться — это не мужское. Я родился в Азербайджане. После школы поступил в институт, по направлению приехал в Днепрпетровск, Украина. Работал на заводе «Южмаш», наш строительный завод. Тогда это был сверхсекретный завод, военизированный. Потом поехал, забрали в армию. А после остал-

ся здесь на Украине. И такую теплоту, такой уют нашел здесь на Украине, и я чувствовал, что я дома. Это моя родина и самые мои близкие здесь на Украине. Женился, жена украинка» [7, арк. 17].

Цікавою є мова респондентів, — у 80% випадків з нами спілкувалися українською мовою, відповідно 20% — російською. Звичайно, це залежить безпосередньо від середовища, регіону, де виріс респондент. Так, наприклад, Георгій Татаріков, як уже згадувалось раніше, уродженець Керчі, спілкувався російською, проте в його інтерв'ю можна зустріти багато українських слів: «Для нас 2014-й год бесследно не прошел, куча бригад вообще были на нулях, «докупи збирали», «Комбриг каже: «Едь туда, там себе займешь оборону, да и сиди себе, чтоб там никто не ездил по дороге. Понял?» Я говорю: «Та понял». Чего ж непонятного? — едь и сиди, все ж просто», «Хорошо, что в блиндаже был до этого ящик от гранат, с гранатами полностью, мы там на нем **чи** сало резали, чи шо, там вечером перед этим щось їли, поставили себе ящик от гранат», «И кажу ему: «Ты давай, Миша, я буду гранаты кидать, а ты лезь, залезай в БМП, будешь по ним с пушки валить. Понял?» **Каже** мне: «Они же меня сейчас забабакуют!» — «Миша, як зараз ти не забабакуєш, нас зараз всіх тут забабакують!». Миша каже: «Як так, то Ви гранату далеко кидайте»» [1, арк. 227].

Цікаво, що більше українських слів з'являється вже з середини інтерв'ю, тобто коли респондент відчув комфорт у спілкуванні з моїми колегами.

Також хочу відзначити вплив російської мови на україномовного вояка зі Львівщини, «**Мореля**»: «На службі я людей не відділяю: або ти мій побратим по службі, або ти «редіска»» [1, арк. 127]. Таким чином, мова бійця зазнає впливу безпосередньо від середовища, в якому він опиняється на війні.

На фронті є певні символи, які вирізняють «свого» від «чужого». Якщо у росіян це «колардська» стрічка, як символ путінського режиму (хоча сам символ належить до імперського періоду), яким вони захоплюються, то в наших вояків це кольори державного прапора — синьо-жовтий та прапора УПА — червоно-чорний. Ці прапори є ознакою того, що вояк не просто пішов служити, бо так

треба, його мобілізували, а таким чином він виявляє своє ставлення до Батьківщини — патріотизм та завзятість захищати свою землю. Ці прапори часом чіпляли в колонах на БТР-ри, коли їхали додому, в бліндажах тримали прапори, підписані волонтерами, всіма небайдужими українцями, які таким чином намагались підтримувати моральний дух бійців. Про використання червоно-чорного прапора на війні **Юрій Кілар**, який брав участь в російсько-українській війні у складі 28-ї ОМБр у 2014—2015 рр., говорить наступне: «*Ішли туди, всі червоно-чорні прапори туди [на антену. — А.К.] повісили, багато. Солдати повісили червоно-чорні прапори*» [7, арк. 3].

Використання національних кольорів у вигляді прапорів мало велике застосування і в попередні періоди нашої історії, наприклад синьо-жовтий колір активно використовували після повалення самодержавства в Росії в лютому 1917 р. Тоді ж в Києві пройшло «свято свободи», де українські солдати крокували окремою колоною під національними прапорами. Під час Першої світової війни в Галичині був створений легіон Українських січових стрільців, які спочатку використовували на шапках синьо-жовті кокарди, а пізніше різні відзнаки та прапори з поєднанням національних кольорів, галицького лева та київського Архангела [8, с. 103]. Червоно-чорні прапори, поряд із синьо-жовтими, використовували солдати Української повстанської армії як символ протестної боротьби. Таким чином, національні символи не тільки підкреслювали бажання бійців на самоідентифікацію, але й були проявом боротьби за свободу і незалежність.

Серед символів можна виокремити предмети, які мають функцію оберегів: вервички, хрестики, кулони, образки. Зазвичай обереги солдати беруть під час зборів на фронт/полігон самі або дають їм рідні: «*Діти наплели браслетів синьо-жовтих, жінка теж образки давала*» (**Ігор Ільків**¹) [1, арк. 30], «*Хтось хрестика носив, хтось носив жовто-блакитну косичку в себе на руці, хтось навіть носить твого ангелочка в кишені. Плетений ангелочок*» (**Кілар Юрій**) [7, арк. 8], «*Було, було*

*таке. Багато давали. Сестра троюрідна принесла. Був образок маленький, були проскурки, була хустинка, яка була прикладена до Туринської плащаниці, хтось мені її дав, то вона зі мною всю службу була. Була ще, не пам'ятаю, як називається, «подушечка»» (**Ярослав Стасів**) [1, арк. 62]. Більшість апотропеїв пов'язані із християнською традицією.*

В часи Першої світової війни воїни з Легіону УСС як апотропей часто використовували молитви. Зі стрілецького фольклору ми дізнаємося про різні сюжети молитов. Декілька прикладів таких сюжетів: молитва січового стрільця до Бога і Богородиці задля перемоги над ворогом, у сюжетах про мобілізацію побутував мотив «рекрут просить про молитву» в рідних. Також серед оповідей про Першу світову війну можна зустріти оповідь про кадета, якого від смерті рятувала стара полотняна сорочка «з сімдесятьлітнього діда» і хрестик [9, с. 285—287]. Те, що через 100 років українці знову використовують християнську атрибутику як обереги на війні свідчить про збереження тої глибокої релігійності на фронті.

На війні, як згадують самі респонденти, проявляються нові таланти, або вдосконалюються старі, — творчість на війні. **Тарас Гривул**, окрім викладацької діяльності, до та після війни займається грою на бандурі, а також брав участь у створенні проекту «Пісні війни»². Одна з пісень, в якій Тарас брав участь разом із Павлом Табаковим — «Дорога на Схід» стала популярною в суспільстві:

*Збирайся, друже, мій в дорогу —
Ідемо, їдемо на схід,
Бо час настав, і наша доля —
Захищати свій рід!
Ходімо, брате, до порогу,
Ходімо, вклонимось батькам,
Коли ідуть бої на сході,
З народом маєм бути там!
Ідуть бої за перемогу,
Палають храми і мости,*

¹ Ігор Ільків із березня 2015 до березня 2016 р. проходив військову службу у 146-му окремому ремонтно-відновлювальному полку ЗС України як водій-механік, солдат.

² Соціально-мистецький проєкт #ПісніВійни — масштабна громадська ініціатива, завданням якої є пошук та запис на професійній студії звукозапису пісень, створених українськими воїнами, які воювали та досі воюють на сході України. Усі пісні записані у дуетах бійців-авторів із відомими українськими артистами та об'єднані в одному компакт-диску під назвою #ПісніВійни.

Під мирним небом в нас стріляють
 Так звані «старійші» брати.
 Пора вже, хлопці, у дорогу
 І пам'ятаймо назавжди:
 Що на коліна не ставали
 Ніколи славні козаки!

Приспів:

Дорога на схід! Дорога на схід!..
 Ідуть наші хлопці — нації цвіт...
 Дорога на схід! Дорога на схід!..
 Дорога на схід! Дорога на схід!..
 Бо з нами є правда і з нами весь світ!
 Це наша дорога — дорога на схід!

Сини повернуться додому
 В обійми рідних матерів!
 А тим вклонімося в молитвах,
 Що не вернулись з боїв...
 Борімося безперестанку
 З святою вірою в душі,
 Хай бачать прапор України
 На рідній, звільненій землі!

Приспів:

Речитатив:
 Такий час настав — і нема вороття,
 На захист народу — ціною життя!
 Бо з нами є правда і з нами весь світ!
 Дорога на схід! Дорога на схід!

Можна сміливо сказати, що подібні пісні, створені впродовж теперішньої війни з Росією, стали частиною сучасного українського фольклору, як раніше стрілецькі та упівські. Подібні «проекти» запису пісень воєнного часу не є новим явищем. Наприклад, українські воїни УПА створювали вокальні колективи, а також давали в селах концерти акапельного співу, де брали участь їхні солісти-аматори. Пісні виконувались різні: народні, стрілецькі та камерно-вокальні твори українських композиторів [10, с. 333]. Завдяки пісням попередніх періодів ми відчуваємо тяглість поколінь, в сучасній війні, поряд із піснями АТО/ООС, використовують ті самі упівські, стрілецькі, а також козацькі. Один із яскравих прикладів — використання та адаптування гімну ОУН «Зродились ми великої години» як офіційного маршу Збройних сил України 24 серпня 2018 року.

Також один з проявів творчості на війні — поезія. «Морель» почав активно писати вірші під час

перебування на службі. Серед сюжетів віршів, звичайно, є теми, які пов'язані з війною:

Я повернувся на поле бою,
 А ти сиділа там одна.
 Сиділа, схилившись біля окопу,
 Німа й холодна моя душа.
 Мені хотілося тебе обійняти,
 Але ти, як статуя німа.
 Залишилася біля того окопу,
 Ріжучи поглядом небеса.
 Тепер я мов копія твоя,
 Що не знає ні спокою, ні горя,
 Глядить у небо тінь твоя...

Часто можна зустріти на просторах відомої соціальної мережі Facebook думки респондентів про війну, якими вони діляться на своїх особистих сторінках. Нещодавно «Морель» поділився своїми сновидіннями, які є наслідком посттравматичного впливу на підсвідомість людини, пов'язані із досвідом перебування на війні. Наразі опубліковано вже три дописи під загальною назвою «Посттравматичний сон»:

Один з дописів «Мореля»:

«Посттравматичний сон-1: Після довгих роздумів, чи писати — це, чи ні? Проте, все ж, вирішив, і поштовхом стало одкровення своєму товаришу, після якого він сказав, — що йому було цікаво читати подібні записи.

На цей час я вже більше як рік тому полишив службу, а війна взагалі здається чимось далеким, що можливо було не зі мною. Живу я у своєму сільському будинку, життя протікає повільно та спокійно, періодично займаюся своїм маленьким господарством. Здається, що у хвилях безтурботності думки людини мають бути такими ж...

Щоб зрозуміти подальший хід подій, слід коротко описати мій дім. Це двір з городом, будівлі на якому розташовані фактично буквою «П»: будинок, сарай, по горизонту іде довгий хлів і на іншому зламі погріб та літня кухня.

Отож мій сон:

Починається усе з того, що на моїй вулиці іде бій, і оскільки я живу на краю села, то цей край обстрілюється артилерією. Я вибігаю із хати та, упавши на землю біля порога, спостерігаю, як із різних сторін прилітають міни... від зривів та ударних хвиль вилітають вікна та руйнується

фасад будівель, кругом багато пилюки та бруду, періодично дрижить земля.

Після того, як закінчив працювати міномет, перебігаю до погребу. На полиці з консервацією лежать дві гранати. Ухопивши гранати, чую дзвінкий лязкіт, після чого помічаю, що із сараю в моєму напрямку ведеться хаотична стрільба. Вибігаю із погребу, швидко оббігаю хлів, таким чином опиняюсь позаду сараю та бачу у його стіні велику діру. Після того, як я закинув туди гранату, стрільба припинилась.

Зайшовши у сарай через діру в стіні, посеред сараю валяється тіло в камуфляжі (берьозка). Я збираю автомат і виходжу у двір. В цей час група із трьох чоловік заходить із сусіднього двору зі сторони погребу. Ми помічаємо одне одного. Я збираюсь відкрити по них вогонь, та у мене клинчить автомат. В момент, коли я повертаюсь, щоб утекти, лунає постріл, і у спину врізається куля. Я падаю лицем до землі, проповзаю два метри, та бачу, як із рота починає текти кров. Починається кашель, від якого я прокинувся, — сон закінчився.

У реальності, кругом темно, на секунду ти не можеш зрозуміти, де ти...».

Кожен сон — реакція підсвідомості внаслідок отриманого досвіду на війні. Це надзвичайно важливо, щоб респонденти змогли поділитися подібними переживаннями, не тримати їх у собі, вміли проговорити, адже, на превеликий жаль, в нашій країні погано відбувається адаптація воїна після війни у мирне середовище, де немає пострілів, вибухів, а натомість проходить веселе життя у тому самому туристичному Львові, Києві чи Одесі, де пересічній людині важко зрозуміти все пережите воїном.

Висновки. Таким чином, розповіді респондентів багаті на велику кількість сюжетів, образів, нового військового фольклору тощо. В оповідах можемо зустріти такі сюжети: уявлення вояків про смерть, страх, побратимство. Не дарма кажуть, що людина з війни не повертається, адже свідомо/підсвідомо вона навіртається до тих спогадів, — думками досі з побратимами, які залишились на фронті. Спогади очевидців російсько-української війни є надзвичайно цінними, адже фактично доводиться йти по «гарячих слідах», бо війна і досі триває. Цим сучасні спогади відрізняються від тих, які фіксувалися в Першій і Другій світових війнах. Нам як етно-

логам надзвичайно важливо встигнути зафіксувати пережитий досвід бійців, адже поки спогади свіжі, респондент має одні думки, переживання, емоції, з часом і ставлення до пережитих подій змінюється, і спокійніше починають реагувати на ті чи інші речі, та й самі спогади можуть забуватися, особливо про критичні, болісні моменти на фронті (і це є абсолютно нормальна реакція людського організму на пережите).

1. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 830: Польові етнографічні матеріали до теми «Воїн в етнокультурній традиції українців: суспільний статус і стереотипи сприйняття», зафіксовані Кілар Анастасією, Пікулицькою Христинною, Булкою Світланою в лютому 2017 — червні 2019 р. у м. Львові та м. Одесі. 248 арк.
2. Рош А. Перша стаття. Зміни та криза чоловічої ідентичності. Київ: Основи, 2018. 248 с.
3. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
4. Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. Т. 1. 800 с.
5. Броди. Збірник статей і нарисів за редакцією О. Лисяка, доповнене. Дрогобич: Відродження, 2003. 176 с.
6. Шарий І. Січовики під Крутами. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут. Київ: Смолоскип, 2008. 422 с.
7. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 829: Польові етнографічні матеріали до теми «Воїн в етнокультурній традиції українців: суспільний статус і стереотипи сприйняття» зафіксовані Кілар Анастасією Юрївною 24—27 січня 2016 р. в м. Чорноморськ Одеської області. 22 арк.
8. Гречило А. Перша світова війна та українські національні символи, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2015. № 26. С. 99—106.
9. Кузьменко О. Фольклорний концепт «Молитва» в усній народній творчості про Велику війну: український досвід. Народознавчі зошити. Львів, 2015. № 2. С. 283—289.
10. Кобилянський В. Музика в житті українських повстанців на Прикарпатті (друга половина 1940-х — початок 1950-х рр.). Галичина. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 24. С. 331—343.

REFERENCES

Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter: Archive of IE NASU). F. 1. Op. 2. Act. 830: Field ethnographic mate-

- rials on the topic «Warrior in the ethnocultural tradition of Ukrainians: social status and stereotypes of perception» recorded by Kilar Anastasia, Pikulytska Khrystyna, Bulka Svitlana in February 2017 — June 2019 in Lviv and Odesa [in Ukrainian].
- Roche, A. (2018). *The First Sex. Change and Crisis of Male Identity*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2018). *Dramatic Human Existence in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (the period of WWI and WWII)*. Lviv [in Ukrainian].
- Lysyak, O. (Ed.) (2003). *Brody. Collection of articles and essays*. Drohobych [in Ukrainian].
- Sharyi, I. (2008). Sichovyky near Kruty. *Kruty: A collection of memory of Kruty's heroes* (Рр. 85—90). Kyiv [in Ukrainian].
- Archive of IE NASU*. F. 1. Op. 2. Act. 829: Field ethnographic materials on the topic «Warrior in the ethnocultural tradition of Ukrainians: social status and stereotypes of perception» recorded by Kilar Anastasia in January 24—27, 2016 in Chernomorsk, Odessa region [in Ukrainian].
- Grechylo, A. (2015). World War I and Ukrainian national symbols. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood* (Issue 26, pp. 99—106). Lviv [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2015). On folklore concept of prayer in people's oral creations as for the great war: Ukrainian experience. *The Ethnology Notebooks*, 2, 283—289 [in Ukrainian].
- Kobylyansky, V. (2013). Music in the life of Ukrainian insurgents in the Carpathians (second half of the 1940s — early 1950s). *Galicia* (Vol. 24, pp. 331—343). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].